

morepress

morepress.unizd.hr

SPONDE

RIVISTA DI LINGUE, LETTERATURE E CULTURE TRA LE DUE SPONDE DELL'ADRIATICO

ČASOPIS ZA JEZIKE, KNJIŽEVNOSTI I KULTURE IZMEĐU DVIJU OBALA JADRANA

A JOURNAL OF LANGUAGES, LITERATURES AND CULTURES BETWEEN THE TWO ADRIATIC COASTS

ISSN: 2939-3647

3/2 | 2024

KAKO ŠTO MANJE IZGUBITI U PRIJEVODU? PRENOŠENJE HRVATSKIH KULTUREMA U TALIJANSKU KULTURU

NADA ŽUPANOVIĆ FILIPIN

University of Zagreb
nzupanov@ffzg.unizg.hr

UDK: 81'25
811.163.42=131.1
Professional paper
Primljen / Ricevuto / Received: 22. 3. 2024.
Prihvaćen / Accettato per la pubblicazione
/Accepted for publication: 17. 9. 2024.

U ovom ćemo prilogu izložiti analizu talijanskog prijevoda hrvatskih (većinom kajkavskih) kulturema prikupljenih iz romana *Hotel Zagorje* autorice *Ivane Bodrožić*. Na temelju primjera iz nastave koju izvodimo na kolegiju *Teorija prevođenja* na zagrebačkom studiju talijanistike pokazat ćemo zašto smatramo da studenti mogu mnogo naučiti iz traduktološke analize prijevodnih strategija primijenjenih na kulturemima koji izvorno pripadaju dijatopijskom varijetetu tipološki različitom od standardnog hrvatskog jezika. Iznijet ćemo stavove studenata o uspješnosti prijevoda i njihovu percepciju kvalitete prijevodnih rješenja proisteklih iz različitih primijenjenih strategija. Kritički ćemo promotriti koncept dvokulturalnosti prevoditelja koji se u suvremenoj traduktološkoj teoriji smatra nužnim preduvjetom kvalitetnoga prijevoda.

KLJUČNE RIJEČI:

kulturemi, prevođenje, prijevodne strategije, talijanski jezik, kajkavsko narječje

1. Uvod

Promotrimo li brojnost hrvatskih prijevoda talijanske književnosti samo u posljednjih tridesetak godina, možemo zaključiti da se s talijanskoga na hrvatski jezik prevodi mnogo. Između 1991. i 2020. na hrvatskom je jeziku objavljeno više od šest stotina izvorno talijanskih naslova (Mikšić i Huber 2023: 38-39). Zaslugom prethodnih generacija hrvatskih talijanista u nas su već ranije bila prevedena najvažnija djela velikih razdoblja talijanske književnosti, pa se suvremeni prevoditelji s talijanskoga jezika, rjeđe nego mogućim ponovnim prijevodima kanona, uglavnom posvećuju prevođenju najrecentnijih naslova. Danas se tako hrvatskim čitateljima nude i djela istaknutih umjetničkih kvaliteta i djela koja su polučila velik uspjeh kod talijanske publike, kao i ona koja, poput tetralogije Elene Ferrante, spadaju u obje navedene kategorije.

Budući da je hrvatska književnost u svjetskim razmjerima periferna, ne začuđuje da odnos hrvatske i talijanske književnosti u prijevodu nije recipročan, već izrazito asimetričan¹. Objave prijevoda s hrvatskoga jezika koje se pojavljuju u talijanskoj izdavaštvo uglavnom se imaju zahvaliti znatnim naporima samih prevoditelja, u prvome redu značajne tršćanske prevoditeljice Ljiljane Avirović, da hrvatsku književnost približe prekoadranskim susjedima². Tim naporima unatoč, kulturni i komercijalni odjek većinom je izostajao, osim u slučaju njenih prijevoda djelâ Miljenka Jergovića koja su postigla zapažen uspjeh i dobila nekoliko bitnih nagrada.

Dok se dakle u slučaju hrvatskoga kao polazišnog jezika još uvijek popunjavaju praznine i dugačak je popis kanonskih djela neprevedenih na talijanski, a u slučaju talijanskoga kod nas se prevode bitni suvremeni autori, u obje se književnosti dijalektalna književnost u pravilu *ne* prevodi. Ako promatramo suvremenu hrvatsku književnost u talijanskoj prijevodu, po tom pitanju nailazimo tek na rijetke iznimke poput proze Jurice Pavičića djelomično pisane suvremenim splitskim vernakularom, te romana o čijemu ćemo prijevodu raspravljati u nastavku ovog prilo-

¹ Mikšić i Huber (2023: 35) navode da talijanska književna produkcija, premda ni sama nije središnja prijevodna književnost, u svjetskim prijevodnim kretanjima sudjeluje višestruko većim postotkom od hrvatske. Iste autorice asimetričnost objašnjavaju i povijesno visokim ugledom i velikim književnim kapitalom koji talijanska književnost posjeduje (Mikšić i Huber 2022: 16).

² Izuzme li se znanstveni rad slavista kroatofonog usmjerenja na nekolicini sveučilišnih katedri, u talijanskoj se kulturnoj panorami hrvatska književnost promovira ponajviše kroz individualni entuzijizam i izdavački rad prevoditelja hrvatskoga podrijetla koji žive u Italiji (uz već navedenu Avirović, ističu se Anita Vuco (Split, 1971.), urednica specijalizirane biblioteke *Mansarda* pri izdavačkoj kući *Infinito* i Estera Miočić (Split, 1975.), kreatorica i urednica sajta www.libar.it posvećenog promoviranju suvremenih djela još neprevedenih na talijanski jezik). Među talijanskim prevoditeljima mlade i srednje generacije svojim se zanimanjem za našu književnost ističe Elisa Copetti (Udine, 1983.), urednica u izdavačkoj kući *Bottega Errante*.

ga, *Hotela Zagorje* Ivane Bodrožić³, u kojem se uz standardni hrvatski pojavljuje i niz urbanolekata i ruralnih govora (vukovarski i zagrebački gradski govor, ruralna kajkavština kumrovečkog područja, lokalni srpski govor).

Utjecaj talijanskog jezika i kulture najizraženiji je u primorskom dijelu naše zemlje. Značajno manje kontakata postoji između talijanskog i gore nabrojanih varijeteta, što rezultira većim brojem teško prevodivih mjesta u tekstu i proces prevođenja čini težim. S druge strane, baš takvi, traduktološki zahtjevni tekstovi, metodički su poželjni za fakultetsku nastavu jer obiluju primjerima primjene različitih prevodilačkih strategija. Naposljetku, iskustvo u nastavi sa studentima pokazalo nam je da im prevođenje kulturema stvara poteškoće čak i nakon što su jako dobro svladali strani jezik. Zbog svega navedenog uključili smo analizu prijevoda navedenoga romana u nastavni proces na kolegiju Teorija prevođenja, što će biti podrobnije opisano u nastavku ovoga rada.

2. Teorijski okvir

Kultureme ovdje shvaćamo kao kulturno-specifične elemente, odnosno *realije* tipične za neku određenu kulturu⁴. Iz traduktološke perspektive bitno je istaknuti da te jedinice u drugim kulturama ne postoje pa se pri njihovom prevođenju stvara leksička praznina koju prevoditelji pokušavaju ispuniti primjenom različitih prijevodnih postupaka s ciljem da čitatelju približe njihovo značenje. Liebmann (2015) kultureme dijeli na četiri osnovne grupe: prirodna obilježja, artefakte, objekte nematerijalne/duhovne kulturne baštine i specifične civilizacijske institucije⁵. Koliko su kulturemi bitan dio jezika vidljivo je i iz novijih lingvokulturoloških pristupa koji jezik i kulturu promatraju zajedno. U literaturi se nailazi na pojam *jezikokultura* (Mikolič 2011: 128) koji ukazuje na nemogućnost razdvajanja jezika od kulture kojoj pripada.

Brojni su načini i metode kojima se u praksi prevoditelji trude „doskočiti“ teško

³ Riječ je o romanu koji je dobio više uglednih domaćih (*Kiklop*, *Josip i Ivan Kozarac*) i međunarodnih književnih nagrada (*Kočičevo pero*, *Prix Ulysse*) te nepodijeljene pozitivne reakcije kritike.

⁴ Više o definiranju kulturema, kao i o samom izboru ovoga termina u odnosu na druge supostojeće traduktološke termine v. u Liebmann (2015: 14, ibid: 37-41).

⁵ Preciznije, autorica kultureme dijeli na sljedeće potkategorije: 1. biljke i životinje; 2.1. jelo i piće, 2.2. odjeća, 2.3. objekti za svakodnevnu uporabu, 2.4. arhitektura i urbanizam; 3.1. vjera, 3.2. običaji, 3.3. društveni poredak, 3.4. mitologija, usmena književnost i folklor, 3.5. mjerne jedinice; 4.1. teritorijalno-administrativne jedinice (uključujući i toponime), 4.2. političke institucije, 4.3. društvene institucije te 4.4. konvencionalni govorni akti i dijalektizmi (Liebmann, 2015: 40).

prevodivim mjestima u tekstu. Traduktologija ih klasificira kao *prijevodne strategije* (Ivir 1991: 146-147, Mailhac 1996: 137, Osimo 2021: 260-261 et passim, Pavlović 2015: 56-61, Veselica Majhut 2020: 47-59). Suvremeni traduktološki pristupi govore o nizu postupaka kojima se prevoditelj može služiti u širokom rasponu od preuzimanja stranog kulturema i njegova uvođenja u ciljnu kulturu do njegova potpunog izostavljanja iz metateksta. Najpojednostavnije rečeno, radi se o popćavanjima i parafrazama želi li prevoditelj pitak i prihvatljiv metatekst u ciljnom jeziku, ili upotrebi egzotizama, tvorbi neologizama te bilješka na dnu stranice, ako teži prikladnom metatekstu koji će ciljnu kulturu obogatiti novim informacijama o svijetu. Iskustvo usporedne analize književnih prijevoda pokazuje nam kako u prevođenju s manje poznatog i zastupljenog na prestižniji jezik prevladavaju postupci poput generalizacija i parafraza, dok se u prevođenju u suprotnom smjeru češće rabe usvajanje posuđenica, kalkiranje i različiti oblici tvorbe neologizama. Upotpunimo li ova zapažanja poznatom Touryjevom (1995: 56) teorijom o prijevodima koji su *prihvatljivi* ako su okrenuti ciljnom jeziku i kulturi, a *prikladni* ako se u ciljnu kulturu trude prenijeti što više elemenata izvornoga teksta, proizlazi da su prijevodni društveno prestižniji jezici češće prihvatljivi, a oni izrađeni u obrnutom smjeru češće prikladni jer u ciljni jezik u pravilu prenose više kulturno-specifičnih elemenata iz kulture izvornika.

Dakako, u stvarnim se prijevodima gotovo nikad ne nailazi na čiste modele kakvi su predstavljeni u teoriji. U praksi je redovito slučaj da je promatrani prijevod neki hibridni oblik u kojem ipak više prevladava jedan od dva navedena vida orijentacije. U skladu je to s Ecovim zapažanjem da je prevođenje uvijek kompleksan pregovarački proces u kojem prevoditelj u svakoj novoj situaciji iznova traži način kako na ciljnom jeziku izreći sadržaj što sličniji onom koji je izrečen u izvorniku (Eco 2003: 17, 91-94).

Traduktolozi redovito više cijene prikladne prijevode od onih prihvatljivih. Prema Venutiju (2002: 20 et passim), koji koristi termine *postranjivanje* i *podomaćivanje* (foreignization i domestication), tzv. podomaćeni prijevodni prevoditelji čine nevidljivima, a domaće čitatelje zakidaju za širu perspektivu i nove spoznaje. Drugim riječima, takvim načinom prevođenja čitatelj ni ciljni jezik neće biti obogaćeni za nove kultureme i uvide u druge kulture.

Uza sve navedeno, u suvremenim traduktološkim proučavanjima važno mjesto zauzima i teorija *skoposa*. Riječ je o funkcionalnoj teoriji prevođenja čiji je ključni čimbenik svrha koju će prijevod imati (Reiss i Vermeer 2014: 90). Prema njoj prevoditelj, kao međukulturni medijator, procjenjuje kako oblikovati ciljni tekst na najbolji način da njegova funkcija u ciljnoj kulturi bude uspješno ostvarena,

odnosno prenesena čitatelju.

Prevođenje se u visokoškolskom neofilološkom obrazovanju najčešće promatra kao nastavna, dakle primijenjenolingvistička metoda i kao takva je važan segment u razvijanju jezičnih kompetencija (House 2016, Cook 2010). Dio tako shvaćenoga prevođenja je i analiza prijevodnih pogrešaka (Dobnik 2019: 50). Analiza književnoga prijevoda kojom se bavimo na kolegiju Teorija prevođenja nije primarno usmjerena daljnjem razvijanju jezičnih sposobnosti studenata već je sredstvo pomoću kojega studenti dobivaju dublji uvid u prirodu književnoga prevođenja kao procesa.

Uvodno smo već napomenuli kako se, zbog mnogih očitih poteškoća, dijalektalna djela u pravilu prevode znatno rjeđe od onih pisanih standardnim varijetetom. No unatoč tome što nisu dijalektalna u užem smislu⁶, preostaju nam brojna suvremena djela u kojima se na okosnicu standardnoga varijeteta nadovezuju brojni elementi različitih nestandardnih vernakulara koji pridonose karakterizaciji likova i uvjerljivosti radnje.

3. Metodologija i cilj rada

U sljedećem će odjeljku biti prikazano na koji se način analiziraju književni prijevodi na nastavi kolegija Teorija prevođenja⁷ na diplomskome studiju zagrebačke talijanistike. Izložiti će se kako izgleda analiza primjera koju studenti zajednički provode na satu te potom samostalno u okviru seminarskoga rada koji moraju predati do završetka semestra⁸. Naposljetku, iznijet će se stavovi studenata prema usvojenim teorijama te istaknuti kako se oni mijenjaju u različitim dijelovima nastavnog procesa.

Kao što je navedeno u uvodu, naš korpus čine primjeri ekscerpirani iz romana Ivane Bodrožić *Hotel Zagorje* objavljenog 2010. godine u Zagrebu u izdanju izdavačke kuće Profil multimedija te iz prijevoda Estere Miočić na talijanski jezik, *Hotel Tito*, objavljenoga 2019. godine u izdanju izdavača *Sellerio iz Palermo*.

⁶ Pri definiranju pojma *dijalektalna književnost* ovdje se ravnamo prema petom Brozovićeve (1986: 31) kriteriju po kojem se dijalektalnim smatraju ona književna djela koja su čitava napisana na nekome nestandardnom varijetetu.

⁷ Riječ je o izbornom kolegiju koji je u ponudi studentima svih smjerova diplomskog studija. Izvodi se u formatu 2P+1S i studenti ga mogu odabrati slušati u drugom ili četvrtom semestru.

⁸ Od studenata se očekuje da, na temelju korpusa primjera koje ekstrahiraju iz određenoga izvornika i prijevoda, samostalno analiziraju upotrijebljene prijevodne strategije i donesu zaključak o skoposu i orijentaciji analiziranoga prijevoda.

Analizom prevoditeljskih strategija korištenih pri prevođenju romana *Hotel Zagorje* na talijanski jezik željelo se osposobiti studente da samostalno utvrde orijentaciju prijevoda i stečeno znanje dalje primjenjuju na druge primjere prijevodne književnosti. Iz metodičke se perspektive ovim prilogom želi provjeriti recepcija teorijskih koncepata koji čine dio silaba kolegija, odnosno ustanoviti koliko studenti razumiju izložene im teorije, a sve s ciljem poboljšanja kvalitete nastave. Njime se također želi istaknuti primijećene pozitivne učinke zajedničkog rada na tekstu u visokoškolskoj nastavi, odnosno ukazati na pozitivan utjecaj oprimjerivanja teorije i analize stvarnih primjera iz prakse u nastavnom radu na traduktološkim temama na sveučilišnoj razini.

4. Primjeri i rasprava

Nakon što se na predavanju upoznaju s prijevodnim strategijama i pojmovima orijentacije i skoposa prijevoda, na seminaru studenti nakon nastavnikovog uvoda ponajprije u grupnom radu analiziraju primjere iz književnoga djela, potom izlažu svoje zaključke i na kraju sudjeluju u zajedničkoj raspravi o prijevodnim rješenjima koja su analizirali u grupama. Cilj ovih nastavnih aktivnosti je osposobljavanje studenata da ustanove kojim su prijevodnim strategijama hrvatski kulturemi u talijanskome prijevodu hrvatskoga književnog izvornika pretvoreni u funkcionalne leksičke jedinice prihvatljive talijanskim čitateljima.

Na početku seminara nastavnik izlaže i analizira nekoliko primjera dajući time studentima uputu za samostalan rad. U slučaju *Hotela Zagorje* to mogu biti parafrazirana replika iz uvodne scene romana (1) i neki od metajezičnih primjera kojima djelo obiluje (2) ili (3):

TABLICA 1.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Ja sam ti tata, a ne <i>ćale</i> , pička mu materina! (HZ 5)	E ricordati di non parlarmi più in serbo, noi siamo croati, maledizione! (“I zapamti da mi se više ne obraćaš na srpskom, k vragu, mi smo Hrvati!”; HT 9)
Takve <i>Pajceke</i> nismo ništa razumjeli, nama je njihov govor zvučao kao mješavina <i>šiptarskog</i> i slovenskog. (HZ 46)	<i>I porcellini</i> di questi villaggi parlavano una lingua incomprensibile che sembrava un incrocio tra l'albanese e lo sloveno. („Prašćići iz tih sela govorili su nerazumljivim jezikom koji je nalikovao na spoj albanskog i slovenskog“; HT 48)

IZVORNIK	PRIJEVOD
Dotjerana gospođa rekla je kolegici da to izbjeglice rade gužvu jer se <i>po cele dane vozaju sim tam</i> . Pogledala sam je i nasmiješila se jer sam znala da smo mi <i>prognanici</i> , a da su <i>izbjeglice iz Bosne</i> . (HZ 11)	A un certo punto un'elegante signora ha detto a una sua amica che erano i profughi con il loro continuo andirivieni a creare tutta quella confusione. L'ho guardata e le ho sorriso perché sapevo che non si riferiva a noi croati, ma ai profughi bosniaci. („U jednome je trenutku neka elegantna gospođa rekla svojoj prijateljici da to izbjeglice svojim neprekidnim šetanjima stvaraju svu tu gužvu. Pogledala sam je i nasmiješila joj se jer sam znala da nije mislila na nas Hrvate, nego na bosanske izbjeglice.”; HT 10)

Vidljivo je da u prototekstu autorica romana svjesno rabi izraze koji pripadaju različitim dijatopijskim, dijastratijskim i dijafazijskim varijetetima. Njihova upotreba podrazumijeva da će u metatekstu morati doći do određenih promjena u odnosu na polazišni tekst. Te će promjene ovisiti o strategijama koje prevoditelj odluči upotrijebiti, a strategije će odabrati temeljem skoposa koji predviđa za metatekst i namjere da ciljni tekst orijentira prema podomaćenju ili postranjenju.

U nastavku ćemo vidjeti kakav stav o upotrijebljenim strategijama i odabranoj orijentaciji prijevoda imaju naši studenti. Radi bolje preglednosti primjere smo grupirali na temelju korištenih prijevodnih strategija, redosljedom od najkorištenije prema najmanje korištenoj.

4.1. Neutralizacija

Dijelovi izvornoga teksta koji su napisani na različitim lokalnim govorima i u žargonu, dakle varijetetima koji ne pripadaju standardnom hrvatskom jeziku, prevedeni su standardnim talijanskim jezikom, najčešće doslovno, tek iznimno poopćenjem i parafrazom:

TABLICA 2.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Babica mu je rekla da je i Isusek isto tak jel. (HZ 48)	...[S]ua nonna gli diceva che così mangiava il piccolo Gesù. („Baka mu je rekla da je tako jeo mali Isus“; HT 49)

IZVORNIK	PRIJEVOD
...[g]ovorila [je] da se tak lepo pene i mirišiju. (HZ 48)	...[A] Veronika piacevano molto. („Veroniki su se jako sviđali.“; HT 49)
Mama bu me ubila, kaj si to napravila! (HZ 49)	Cosa hai fatto, la mamma mi ucciderà! (“Što si to učinila, mama će me ubiti!”; HT 50)
Viš da je crknul, bedača jedna! (HZ 49)	Non vedi che è morto, stupida! (“Zar ne vidiš da je uginuo, glupačo!”; HT 50)
Kaj je gradske puce, jesu lepi zečeki? (HZ 49)	Allora, signorine di città, vi piacciono i coniglietti, eh? („Dakle, gradske gospođice, sviđaju vam se zečiči, ha?“; HT 50)
Kaj je puce, ojte sim, ojte sim! (HZ 88)	Che cè, ragazzine? Venite qua, venite qua! („Što je, djevojke? Dodite ovamo, dodite ovamo!“; HT 83-84)

Primjeri iz prototeksta prikazani u Tablici 2. pripadaju ruralnoj kajkavštini, preciznije gornjosutlanskom dijalektu kumrovečkoga tipa. Taj je dijatopijski varijetet u romanu prikazan kao neprestičan, a njegovi govornici opisani kao zaostali, primitivni, neobrazovani i najčešće slabih higijenskih navika, što je sve u opreci s iskustvom urbanog života koje su Vukovarci donijeli sa sobom u Zagorje. Neutralizacija se primjenjuje i na primjere društveno prestižnog zagrebačkog govora (v. npr. primjer 3 u Tablici 1.), a etnik *Purger* i kćet *purgerski* se redovito neutraliziraju u *Zagrepačanin* i *zagrebački*.

Studenti iskazuju neodobravanje i neslaganje s ovakvom odlukom prevoditeljice. Beziznimno smatraju da je bilo potrebno pronaći neki način da se izvorna odstupanja od hrvatskoga standarda ne izgube u talijanskome prijevodu. Redovito predlažu da kajkavske replike budu prevedene nekim talijanskim lokalnim govorima, iako su svjesni da je teško pronaći valjane ekvivalente neopterećene sasvim drugačijim slojevima značenja koje različiti lokalni govori imaju unutar talijanske kulture. Dok na satu nije bilo drugih konstruktivnih prijedloga, u seminarskim radovima koji su pisani s nekoliko mjeseci odmaka i nakon usvajanja gradiva čitavoga kolegija nekolicina studenata predložila je prikladno rješenje u vidu dodavanja kratke didaskalije u tekst. Primjerice, tamo gdje je neki nestandardni iskaz uveden izrazima poput „reče“ ili „odvрати mu/joj“, jednostavnim proširenjem glagolske sintagme „reče na lokalnom dijalektu“ ili „odvрати mu/joj na zagrebačkom govoru“ talijanski čitatelj dobio bi informaciju da likovi ne govore standardnim, „književnim“ jezikom, već nekim nestandardnim varijetatom.

Studenti isti stav pokazuju i prema izrazima koji se ne smatraju dijelom hrvatskoga, već srpskoga leksičkog fonda. U raspravi na satu osuđuju prijevod leksemā poput *čale*, *pasoshi*, *kobajage*, *tajčike* ili *komšinica* njihovim standardotalijanskim ekvivalentima, čime talijanski čitatelj ostaje lišen informacije da u izvorniku nije bila riječ o hrvatskome standardu. Zalažu se za isticanje da je riječ o srpskome, što je stav koji kasnije ponavljaju i u seminarskim radovima.

U nekim slučajevima neutralizacija rezultira doslovnim prijevodom. Tako je u primjeru prijezirnoga i rugalačkoga nadimka *pajceki* (ž. r. jd. *pajcekica*) koji su vukovarska djeca nadjenula lokalnoj zagorskoj djeci, ali i odraslima s kojima su dolazili u kontakt, i koji je u talijanskome prijevodu postao *porcellini* (ž. r. jd. *porcellina*), to jest *praščić(i)*, što nije dijalektalna, već standardnotalijanska riječ bez negativnih konotacija. Moguće da se zbog toga prijevodnog gubitka u primjeru koji slijedi prevoditeljica odlučila na ovakav prijevod:

TABLICA 3.

IZVORNIK	PRIJEVOD
U kabinetu broj jedan nalazila se ambulanta. U njoj su radile naša sestra Ružica i doktorica <i>Pajcek</i> . (HZ 43)	Nella stanza numero uno si trovava l'ambulatorio. Ci lavoravano l'infermiera Ružica e la dottoressa <i>Pajcek soprannominata Porcellina</i> . („U sobi broj jedan nalazila se ambulanta. Tamo su radile medicinska sestra Ružica i doktorica <i>Pajcek</i> kojoj je nadimak bio <i>Praščić</i> .“; HT 44-45)

U seminarskim radovima studenti navode da je zadržavanje izvornoga leksema *Pajcek* u prijevodu nepotrebno i da se tim egzotizmom u talijanskome tekstu ne dobiva ništa. Predlažu prijevod koji bi bez njega glasio „...e la dottoressa *soprannominata Porcellina*“ („i doktorica s nadimkom *Praščić*“).

4.2. Pojašnjavanje

Kod ove je strategije riječ o eksplikaciji sadržaja koji se u izvorniku podrazumijeva, ali čitatelju u ciljnoj kulturi nije a priori poznat. Zbog toga prevoditelj proširuje prijevod u odnosu na izvornik, najčešće kratkom imenskom sintagmom kojom pojašnjava prirodu izvornoga toponima ili krematonima:

TABLICA 4.

IZVORNIK	PRIJEVOD
...[V]odila me na <i>Bundek</i> , na <i>Sljeme</i> ili kod svoje sestre u <i>Šestine</i> . (HZ 18)	...[M]i portava al <i>lago di Bundek</i> Ø o da sua sorella a <i>Šestine</i> . („Vodila me na jezero Bundek ili k svojoj sestri u <i>Šestine</i> .“; HT 22)
...[T]ukao se s klincima iz <i>Trnja</i> . (HZ 29)	...[S]i picchiava con i ragazzi del <i>quartiere Trnja</i> . („Tukao se s dečkima iz četvrti <i>Trnja</i> .“; HT 32)
Otvoreni prozori u stanu, gusto ljetno poslijepodne, pomahnitale žabe s <i>Vuke</i> . (HZ 5)	Le finestre aperte, un afoso pomeriggio d'estate, il gracidio delle rane dal <i>fiume Vuka</i> . („Otvoreni prozori, sparno ljetno poslijepodne, kreket žaba s rijeke <i>Vuke</i> .“; HT 9)
Dosjetila sam se da iz njezine šteke Benstona ukradem jednu kutiju i zamotam je u šareni papir zajedno s jednim <i>Životinjskim carstvom</i> . (HZ 13-14)	Avevo pensato di prendere un pacchetto di sigarette dalla sua stecca di Benston e di incartarlo insieme a una <i>tavoletta di cioccolato Životinjsko carstvo</i> . („Sjetila sam se da iz njezine šteke Benstona uzmem jednu kutiju cigareta i umotam je zajedno s jednom čokoladicom <i>Životinjsko carstvo</i> .“; HT 15)

Studenti ovakve primjere ocjenjuju primjerima dobrog prijevoda koji u ciljnu kulturu prenosi potpunu obavijest i u kojem nema gubitka značenja odnosno takozvanog prevoditeljskog ostatka.

U posljednjem se navedenom primjeru izvorni krematonim *Životinjsko carstvo* zadržava i u talijanskom prijevodu, uz potrebnu nadopunu *čokoladica Životinjsko carstvo*. Studenti ovdje nisu primijetili neiskorištenu mogućnost prevođenja na talijanski jezik i samog imena proizvoda, što ukazuje na mogućnost da na prijevod gledaju iz hrvatske perspektive i da im je ponekad teško uživjeti se u ulogu prosječnog talijanskog čitatelja.

Važno je primijetiti da je određen broj toponima i krematonima u prijevodu izostavljen, poput oronima *Sljeme* u prvom primjeru ove skupine⁹. Izostavljanje je po svojoj prirodi strategija suprotna pojašnjavaњу: dok se pojašnjavaњem postiže *postranjen* prijevod, izostavljanje pridonosi njegovu podomaćenju.

⁹ Pronalazimo i primjere izostavljanja čitave rečenice, u slučaju kad se sva njena informativna vrijednost iscrpljuje samo na slabo poznatim kulturemima nebitnima za daljnji tijek radnje, npr.: „Osım toga obožavao je Tonyja Cetinskog i DJ Bobu i nosio robu iz GW-a.“ (HZ 85).

4.3. Generalizacija

Životinjsko carstvo rijedak je slučaj izvornoga krematonima koji je pojašnjen u prijevodu. Najčešće je u takvim slučajevima prisutna generalizacija kojom ime robne marke biva zamjenjeno hiperonimom. Tako *vrećice Kikija* postaju *bomboni*, a *sendviči od parizera s povrćem* (HZ 8) u postaju *sendviči s našom omiljenom salamom* (HT 12), što je generalizacija s elementima parafraze. Poopćavanje hiperonimom u prijevodu prolaze i kulturemi nastali u ratnim okolnostima (*garda*, *HOS*). Generaliziraju se i nadimci dijalektalnog podrijetla, kao u primjeru „pokoja trudna Pepica“ (HZ 46) u kojem se upotrebom lokalnog imena Pepica, kajkavske odmiljenice imena Josipa, referira na maloljetne trudne zagorske djevojke: u metatekstu pronalazimo sintagmu *qualche ragazzina incinta* („pokoja trudna mlada djevojka“; HT 47). U svim je ovim primjerima izbjegnuto prijenos kulturema iz izvornika u ciljnu kulturu.

Studenti primjere generalizacije smatraju lošim prijevodima, zaboravljajući na činjenicu da je riječ o detaljima koji sačinjavaju tek informativnu pozadinu radnje romana. Niti jedno ime robne marke ili točan naziv vojne formacije nisu od važnosti za razvoj radnje niti za karakterizaciju likova. Takvi detalji tvore tek pozadinski kontekst i njihovo temeljito pojašnjavanje umetanjem novoga, objasnidbenog teksta u sintaktičku strukturu izvorne rečenice ili dodavanjem bilješke na dnu stranice izmijenilo bi informativnu strukturu prijevoda i udaljilo je od izvornika. Tek kada ih se upozna s konceptom *overtranslatinga* (Ivir 1991) i Ecovom idejom da prevoditi znači stvoriti – u najboljem mogućem slučaju – tek *otprilike isti* tekst (Eco 2003: 94), studenti uviđaju da su takvi prijevodni gubitci minimalni i zapravo zanemarivi.

4.4. Parafraza

Parafraziranjem se prevoditeljica koristila da bi izbjegla problematične segmente polazišnog teksta koje je u stranoj jezikokulturi teško prevesti. U sljedećim je primjerima, baš kao i u primjerima (1) i (3) u Tablici 1., riječ o prepričavanju sadržaja prototeksta čime se u metatekstu dobiva semantički veoma sličan sadržaj, a izbjegava izravno spominjanje teško prevodivih kulturema:

TABLICA 5.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Jednom sam u drugom razredu dobila <i>dvojku</i> , a on mi je rekao da ću zbog toga <i>proći s četiri</i> , treći s <i>tri</i> , četvrti s <i>dva</i> , a peti propasti. (HZ 22)	Quando una volta in seconda elementare ho preso <i>una sufficienza</i> , mi ha detto che da quel momento in poi sarei andata sempre peggio fino al fallimento totale (...). („Kad sam jednom u drugom osnovne dobila dovoljan, rekao mi je da će mi od tada nadalje ići sve lošije, sve do potpune propasti.“; HZ 25)
Odvela nas je na sladoled od četiri kugle... (HT 8)	Ci ha portato a mangiare un grande gelato... („Odvela nas je na veliki sladoled“; HT 12)

Sustav brojčanoga ocjenjivanja u talijanskim školama drugačiji je od hrvatskoga. Ocjene postoje u rasponu od 1 do 10, od čega je tek pet najviših ocjena prolazno, pa bi ekvivalent hrvatskoj dvojci bila talijanska ocjena 6. Prevoditeljica je u ovome slučaju prijevodnu ekvivalenciju postigla izborom opisne umjesto brojčane ocjene te parafraziranjem ostatka sadržaja iskaza.

U drugome su primjeru *kugle* sladoleda hrvatski kulturom koji naša kultura ne dijeli s talijanskom. U Italiji se, naime, sladoled grabi lopaticom i ne formira u kugle, već se kupuje veličina čašice ili korneta odabrana prema broju željenih okusa. Sladoled od tri okusa veliki je sladoled i u pravilu se za konzumaciju na licu mjesta ni ne kupuju veći. Parafraziranjem koje naglasak stavlja na veličinu sladoleda ispravno je prenesen smisao prototeksta: nakon duge razdvojenosti uzrokovane ratnim zbivanjima, majka je kao iskaz majčinske ljubavi i sreće zbog svog povratka djeci kupila veće sladolede no što ih oni mogu pojesti.

4.5. Adaptacija

Ovo je najsloženija strategija kojom se izvorni tekst prilagođava ciljnoj kulturi prolazeći prilagodbu koja ga čini prihvatljivim i razumljivim govornicima ciljne kulture. U praksi je najčešće riječ o zamjeni jednoga kulturema iz polazišne domene drugim iz ciljne domene, a da među njima ne mora postojati semantička bliskost; bitno je jedino da u dvjema kulturama vrše (približno) istu funkciju ili imaju (približno) isti značaj¹⁰.

¹⁰ Promotrimo li primjere iz Tablice 5., adaptacije bi bile prijevodi poput „ho preso un sei“ („dobila sam šesticu“) i „un cono quattro gusti“ („kornet za četiri okusa“).

U slučaju romana koji promatramo adaptacija je vidljiva u samom naslovu jer je izvornik *Hotel Zagorje* preveden kao *Hotel Tito* (Tablica 6a, prvi primjer). Do adaptacije drugim kulturemom je moglo doći ili uredničkom intervencijom¹¹ ili prevoditeljskom odlukom. U oba slučaja vjerojatna motivacija leži u činjenici da je antroponim Tito u talijanskoj kulturi dobro poznat, dok s toponimom Zagorje talijanski čitatelji nisu upoznati i teško bi ih mogao privući na čitanje ili kupnju¹².

TABLICA 6A.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Na recepciji bivše političke škole ilti hotela <i>Zagorje</i> , kako su ga neki zvali, ljudi su se svađali i gurali. (HZ 30)	Alla reception dell'ex Scuola di Politica, o Hotel <i>Tito</i> , come alcuni lo chiamavano, c'erano molte persone, chaos e chiasso. ("Na recepciji bivše političke škole, ili hotela Tito, kako su ga neki zvali, bilo je mnogo ljudi, kaos i buka." HT 33)
Svake sezone svi bismo dobili nove cipele, a mama <i>božićnicu</i> . (HZ 27)	Ad ogni cambio di stagione lo zio Grgo ci regalava un paio di scarpe nuove, e a Natale la mamma prendeva la tredicesima. ("Svake sezone nam je čika Grgo poklanjao par novih cipela, a za Božić je mama primala trinaestu plaću."); HT 31)

Hrvatska *božićnica*, novčana naknada koja se dobiva krajem godine, adaptira-na je u „trinaestu plaću“ koja se talijanskim radnicima isplaćuje u prosincu. Iako je razlika u visini iznosa značajna jer se kod talijanskoga kulturema zbilja radi o još jednome cjelovitome mjesečnom dohotku, isplata u božićno vrijeme čini da u ovom slučaju ta dva kulturema funkcioniraju kao prijevodni ekvivalenti.

U ova dva primjera studenti pohvaljuju primjenu prijevodne strategije i smatraju je uspješnom intervencijom koja olakšava razumijevanje. Za primjere koji slijede mišljenja su podijeljena, kako u diskusiji na satu, tako u seminarskim radovima:

¹¹ Avirović (usmeno priopćenje) navodi česte i značajne intervencije koje talijanski urednici njenih prijevoda poduzimaju na naslovima djela, a s ciljem povećanja njihove tržišne privlačnosti. Prekrajanja izvornih naslova često idu do nadijevanja potpuno novih (usp. npr. roman *Elijahova stolica* Igora Štiksa kojem je uredničkom odlukom nadjenut naslov *Mentre Alma dorme*, „dok Alma spava“). Osim toga, zanimljivo je napomenuti i da je naslov engleskoga prijevoda romana, koji je objavljen dvije godine prije talijanskoga, također bio jednako adaptiran (*The Hotel Tito: A Novel*, New York, Seven Stories Press, prevela Ellen Elias-Bursać).

¹² U hrvatskome se tekstu romana na isti kulturem referiraju još i sintagme *politička škola*; *Dom HV-a*, *Centar* te eliptični izrazi *politička* i *škola*, no svi su vjerno prevedeni talijanskim ekvivalentima. Do adaptacije je došlo samo u odnosu na naslovni kulturem *Zagorje*.

TABLICA 6B.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Mi nismo govorili <i>slanac</i> , nego <i>dugačka kifla</i> , <i>kulja</i> mi je bila ružnija riječ čak i od našeg <i>čvegera</i> , <i>norec</i> je bio običan <i>kreten</i> , a postojala je još sva sila <i>purgerskih</i> riječi koje su onda varirale od kvarta do kvarta. (HZ 28)	Noi, ad esempio, non dicevamo <i>salatino</i> , ma <i>filoncino salato</i> , la parola <i>stangata</i> mi era ancora più antipatica del nostro <i>cazzotto</i> , <i>cretino</i> stava per <i>fesso</i> e c'era tutta una gran quantità di parole zagabresi che cambiava da quartiere a quartiere. („Mi, na primjer, nismo govorili slana grickalica nego slani duguljasti hljepčić, riječ jedinica bila mi je još mrža od naše riječi udarac, kreten je značio budala, a postojao je i velik broj zagrebačkih riječi koje su se mijenjale od četvrti do četvrti.“; HT 31)
Stan pored našeg bio je od <i>stričeka</i> Rudija i <i>tete</i> Nine. (HZ 18)	Nell'appartamento di fianco al nostro vivevano <i>zio</i> Rudi e <i>zia</i> Nina. („U stanu pored našeg živjeli su stric Rudi i teta Nina.“; HT 22)
...[K]ad sam rekla da mi je mama našla u Caritasu sasma nove <i>farmerice</i> umjesto <i>trapke</i> , donekle sam zaslužila naziv seljanke i izbjeglice. (HZ 28)	...[Q]uando gli ho detto che alla Caritas mia mamma aveva trovato un paio di jeans nuovo di zecca invece che braghe, mi sono guadagnata il soprannome di profuga e contadina. („Kada sam im rekla da mi je mama u Caritasu pronašla potpuno nove jeans hlače umjesto gaće, zaradila sam nadimak izbjeglica i seljanka.“; HT 31)

Vidimo da je u tablici 6b riječ o primjerima u kojima se adaptiraju nestandardni leksemi, ponajčešće regionalizmi. U prvome su slučaju *slanci* iz zagrebačkih pekara adaptirani u suhe grickalice kakve se zapakirane prodaju po talijanskim trgovinama (krekeri, grisini ili slani stapići). Izvorni žargonski kulturem *čveger* zamijenjen je neutralnim hiperonimom *udarac*, a i kolokvijalne riječi *stangata* („nedovoljna ocjena u školi“) i *fesso* („budala, glupan“) dijatopijski su neutralni termini. Prevoditeljica je dakle dijatopijsku označenost polazišnog teksta zamijenila dijafazijskom označenošću ciljnog teksta i izrazi koje je upotrijebila u toj adaptaciji nisu regionalno obilježeni. I dijatopijski neobilježeni leksem *zio*, koji pripada neformalnome registru i afektivno obojenome leksiku, redovito je korišten kao prijevodni izbor kako za kajkavski kulturem *striček*, tako i za njegov ekvivalent, slavonski i srijemski turcizam *čiko*.

No kako su dijatopija i dijafazija često isprepletene i teško razdvojive, tako ni prevoditeljici nije svugdje pošlo za rukom pronalaženje nadregionalnih kolokvijalizama koji bi ujedno bili i dijatopijski neobilježeni. Leksem *braghe* upotrijebljen u zadnjem primjeru spada u aktivni leksik govornika samo u sjevernim talijanskim

pokrajinama, dok se u ostalim dijelovima zemlje koristi tek u nekolicini frazema.¹³ Ovakva ga dijatopijska obilježnost ne čini najsretnijim prijevodnim izborom.

U diskusiji na nastavi studenti uglavnom još nisu svjesni regionalne obojanosti nekih od upotrijebljenih leksema i nijansi značenja koje oni poprimaju u različitim regijama pa sve gornje primjere ocjenjuju kao uspješne primjene adaptacije. Prilikom izrade seminarskoga rada dio studenata detaljnom rječničkom pretragom prouči sva potencijalna značenja upotrijebljenih leksema i nakon toga navodi da je bilo potrebno dosljedno zamijeniti dijatopiju dijafazijom odnosno pronaći neki kolokvijalni, ali dijatopijski neobilježen leksem.

4.6. Posuđenice

Uz pojašnjavanje, upotreba posuđenica jedina je od iskorištenih strategija koja djeluje u smjeru *postranjivanja* metateksta, to jest upoznavanja čitatelja s kulturemima iz polazišne kulture. Za razliku od generalizacije, parafraze ili adaptacije, čitatelju ne nudi zamjenu već poznatim sadržajem, već mu otkriva nove i nepoznate kultureme prisutne u prototekstu. Promotrit ćemo sljedeći primjer:

TABLICA 7.

IZVORNIK	PRIJEVOD
Oni su nam ponekad znali donijeti <i>gibanicu s makom</i> . (HZ 19)	A volte quando passavano a trovarci ci regalavano della ghibanizza al papavero. („Ponekad bi nam, kad bi nam došli u posjet, poklonili „ghibanizzu“ s makom.“; HT 22)

Osim što je u prijevodu kulturem *gibanica* transkribiran kako bi talijanska grafija čitatelja uputila na pravilan izgovor, popraćen je i bilješkom na dnu stranice koja pojašnjava njegovo značenje: “Una specie di torta rustica, sia dolce che salata, fatta con pasta sfoglia sottile, uova e formaggio fresco tipo ricotta [N.d. T.]” (“vrsta punjene pite, slatke ili slane, izrađene od tankog lisnatog (sic!) tijesta, jaja i svježeg sira sličnog ricotti [op. prev.]”; HT 22).

Od ukupno pet fusnota u čitavome prijevodu, čak četiri se odnose na enogastronske kultureme¹⁴ (*burek*, *ghibanizza*, *kulen*, *bambus*) koji su u tijelu teksta istaknuti kurzivom. Traduktološki gledano, ovi leksemi u talijanskome tekstu za-

¹³ Npr. *calare le braghe* (dosl. *skinuti gaće*), u značenju „predati se, odustati od nečega, poniziti se pred pobjednikom“.

¹⁴ Posljednja se fusnota bavi objašnjenjem povijesnih konotacija bijeloga odnosno crvenoga prvog polja hrvatskoga grba (HT 144).

dobivaju status posuđenica. Ovako integrirane posuđenice dodatno pojašnjene bilješkom studenti smatraju najboljim načinom prevođenja. Upitani da pojašne svoj stav, najčešće odgovaraju da nakon ovakvoga prijevoda ne ostaje nikakav neprevedeni ostatak i smatraju da se stoga upravo ova strategija treba najčešće koristiti. Unatoč tome što ih se na predavanjima redovito podsjeća na problem *overtranslatinga* elemenata koji nisu u obavijesnom fokusu, kao i na uredničke politike koje ponekad mogu biti protiv upotrebe bilješki, u seminarskim je radovima redovito prisutna zamjerka da je premalo korišteno integriranje izvornih kulturema pojašnjениh bilješkom na dnu stranice.

4.7. Razmatranje o dvokulturalnosti prevoditelja

U svojim seminarskim radovima studenti navode činjenične pogreške koje su pronašli, a sve se redom odnose na prevođenje kulturema vezanih uz Zagreb i gradski život u njemu. Primjerice, u talijanskome je metatekstu toponim *Glavni kolodvor* postao **autostazione*, to jest autobusni, a ne željeznički kolodvor; *Kvatrić* je parafraziran kao **il nostro quartiere* iako je junakinja tada živjela u Novome Zagrebu; *Črnomerec* je transkribiran kao **Cernomeraz*, što je tipična pogreška štokavskih govornika koji u svome morfološkom inventaru ne posjeduju tvorbeni morfem *-ec*, već *-ac*.

Takve činjenične pogreške proizlaze iz nepoznavanja svakodnevnoga života u Zagrebu i nastaju poopćavanjem prevoditelju poznatoga konteksta na onaj nepoznati, krivim zaključivanjem na temelju činjenica iznesenih u prototekstu te poopćavanjem tvorbenih obrazaca materinskoga dijalekta na druge dijalekte.

Kada se prevodeći rečenicu *Tukao se s dečkima iz Trnja* (HZ 29) u metatekst prenese kosi padež, a ne nominativ toponima *Trnje* (Si picchiava con i ragazzi del quartiere **Trnja*; HT 32), moguće da nije riječ o nepoznavanju kulturema već o previdu ili tipfeleru, a previd je vjerojatniji razlog i za činjeničnu pogrešku u prijevodu sintagme *u mom novozagrebačkom razredu* (HZ 28) koja u metatekstu postaje “u mom **novom zagrebačkom razredu*” (HT 31).

Studenti ovakve pogreške jako zamjeraju i smatraju ih znakom nekvalitetno obavljenog prevodilačkog posla. Oni prijevod promatraju iz perspektive hrvatskoga govornika koji je izvrsno upoznat s kulturnim kontekstom u kojemu se radnja romana odvija, zaboravljajući da je namijenjen čitateljima koji gore navedene previde i sitne netočnosti neće primijetiti. Osim toga, dobro su poznati s aksiomom o nužnosti dvokulturalnosti prevoditelja za stvaranje uspješnoga prijevoda (Liebmann, 2015: 32) na koji se nekolicina studenata osvrće pišući da je na ovome

primjeru zakazao.

Umjesto takvoga stava, ovaj je slučaj uputnije studentima predstaviti kao dokaz koliko je kultura kompleksan i raznorodan koncept i kao potvrdu da nitko, makar bio izvorni govornik neke kulture, ne može poznavati sve njene kultureme. To je posebice točno za kultureme koji pripadaju drugim regijama i kontekstima koji ne čine dio prevoditeljeva životnog iskustva. Ove sitne pogreške pokazuju koliko je u prevođenju bitno provjeriti svaki detalj, uključujući i one za koje je prevoditelj siguran da su točni.

Bilo bi dakako najpoželjnije da zadnja verzija prijevoda koja odlazi u tisak ne sadržava niti jednu pogrešku bilo koje vrste, no sitni su previdi nažalost sastavni dio svakoga, pa tako i prevoditeljskoga posla, a prevelika kritičnost koju studenti pokazuju u svojim pismenim analizama tuđega prijevoda može na njih same djelovati negativno. Primjerice, može ih unaprijed odvratiti od mogućega profesionalnog bavljenja prevođenjem ako procijene da neće biti u stanju proizvesti prijevod bez iti jedne pogreške. Zbog toga je studente potrebno uputiti u sve etape “proizvodnoga” procesa svakoga prijevoda, kao i u uloge lektora, korektora i urednika čiji je posao također bitan za konačni izgled i kvalitetu prijevoda.

5. Zaključak

Rezultati našega istraživanja ukazuju na to da studenti dobro uočavaju i ispravno klasificiraju prijevodne strategije upotrijebljene pri prevođenju kulturema te prepoznaju da je analizirani prijevod primjer prihvatljivog, odnosno podomaćujućeg prijevoda (Tourey 1995, Venuti 2002, Osimo 2021), čime je savladano gradivo predviđeno silabom i ispunjeni ishodi postavljeni u sklopu kolegija. Iz analize seminarskih radova proizlazi da studenti najbolje uočavaju adaptacije i interferencije do kojih dolazi pri prevođenju kulturema, dok najmanje pažnje posvećuju dijatopijskom i dijastratijskom leksičkom raslojavanju u ciljnome jeziku.

Nadalje, studenti redovito ukazuju na monopol ciljne kulture i jezika u prijevodu smatrajući ga negativnim. Velik broj neutralizacija i generalizacija potiče ih na ocjenu prijevoda kao „previše slobodnog“. Čini se da studenti mnogo više cijene prihvatljiv prijevod onda kada je ciljni jezik njihov materinski, dok u talijanskom kao ciljnom mnogo više cijene prikladne prijevode hrvatskih izvornika.

Iz aktivnosti na satu vidljivo je da studenti pozitivno reagiraju na sve strategije postranjivanja upotrijebljene u analiziranom prijevodu, dok negativnima ocjenjuju sve strategije podomaćenja jer smatraju da one podrazumijevaju neizostavan gu-

bitak dijela značenja. Tumačenjem teorije skoposa studente se na nastavi navodilo na zaključak kako je svrha talijanskih prijevoda suvremene hrvatske književnosti upravo približavanje hrvatske kulture i književnoga stvaralaštva zainteresiranome talijanskom čitatelju. To je zacijelo bila i misao vodilja kojom se prevoditeljica ravnala prilikom prevođenja kulturema u tekstu romana *Hotel Zagorje*.

Pri prvome kontaktu s primjerima lokalnoga govora koji su prevedeni talijanskim standardom studenti jednoglasno reagiraju negativno smatrajući takav prijevod neprikladnim i pogrešnim, a prevoditeljski ostatak neprihvatljivim, odnosno prevelikim gubitkom u prijevodu. To vrijedi i za primjere upotrebe generalizacije te neke slobodnije parafraze. Nakon što se upoznaju s pojmom *overtranslatinga* te s nastavnikom rasprave koji elementi teksta sačinjavaju obavijesni fokus teksta, a koji su samo pozadinski detalji koji upotpunjavaju kontekst, uglavnom mijenjaju stav o upotrijebljenim strategijama. Već u seminarskim radovima više se ne pojavljuju tako grube ocjene prevodilačke djelatnosti autora prijevoda, to jest kvalitete samoga prijevoda.

Studenti su upoznati s teorijskom idejom da prevoditelj treba biti dvokulturalan, a rad na ovome prijevodu pokazuje im kako je dvokulturalnost osjetljivo stanje koje nije zajamčeno dvojezičnošću ili rođenjem u polazišnoj kulturi, već ga treba trajno njegovati i produbljivati znanja o objema kulturama kako bi se izbjegle, ili barem prorijedile, pogreške u prevođenju.

Hrvatska i talijanska kultura dvije su geografski jako bliske i povijesno isprepletene kulture, ali primjeri poput analiziranoga prijevoda pokazuju da postoji još mnogo točaka njihovih doticaja koje je moguće opisati, metodički razraditi i prikazati studentima kako bi stekli znanja koja bi im olakšala ulazak u svijet rada vezan uz prevodilaštvo. Ta je tema ovim prilogom tek dotaknuta. Bilo bi zanimljivo usporediti kako je iste kultureme na engleski jezik prevela Ellen Elias-Bursać u svome prijevodu *The Hotel Tito* iz 2017. godine, a što se talijanskih prijevoda tekstova s kajkavskim elementima tiče, željno iščekujemo talijanski prijevod romana *Črna mati zemla* Kristiana Novaka.

LITERATURA

- BROZOVIĆ, Dalibor. 1986. „Između stilske i ilustrativne funkcije i orijentacije u hrvatskoj dijalektalnoj književnosti“ u *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25, 29-35.
- COOK, Guy. 2010. *Translation in Language Teaching. An Argument for Reassessment*. Oxford: Oxford University Press.
- DOBNIK, Nadja. 2019. „Didactics of Specialized Translation – Experiences and Observations on Student Translation Errors in the Case of a Wine-related document“ u *Scripta Manent*, 14, 49-69.
- ECO, Umberto. 2003. *Dire quasi la stessa cosa*. Milano: Bompiani.
- HOUSE, Juliane. 2016. *Translation as Communication across Languages and Cultures*. Oxon-New York: Routledge.
- IVIR, Vladimir. 1991. *Prevođenje kulture i kultura prevođenja*. Marin Andrijašević, Yvonne Vrhovac, (ur.), *Prožimanje kultura i jezika*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 145-150.
- LIEBMANN, Frančeska. 2015. *Kulturemi u njemačkim i engleskim prijevodima romana Ive Andrića Na Drini ćuprija i Travnička hronika*, doktorska disertacija, Graz: Karl-Franzens-Universität.
- MAILHAC, Jean-Pierre. 1996. *The formulation of translation strategies for cultural references*. Charlotte Hoffmann, (ur.), *Language, Culture and Communication in Contemporary Europe*. Bristol: Multilingual Matters, 132-151.
- MIKOLIČ, Vesna, 2011. „Interkulturno učenje jezika kao stranoga/drugoga“ u *Kroatologija* 2, I, 123–134.
- MIKŠIĆ, Vanda, Marta Huber. 2023. *Prijevod i recepcija talijanske književnosti u Hrvatskoj od 1991. do 2020.* Zagreb: Meandarmedia, Zadar: Sveučilište u Zadru.
- MIKŠIĆ, Vanda, Marta Huber. 2022. „Čitanost talijanskih autora u Hrvatskoj od 2012. do 2020.“ u *Sponde* 2, I; 15-32.
- OSIMO, Bruno. 2021. *Manuale del traduttore, guida pratica con glossario*. Milano: Hoepli.
- PAVLOVIĆ, Nataša. 2015. *Uvod u teorije prevođenja*. Zagreb: Leykam international.
- REISS, Katharina, Hans J. Vermeer. 2014. *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained*. London: Routledge.
- TOURY, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

- VENUTI, Lawrence. 2002. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London/New York: Routledge.
- VESELICA MAJHUT, Snježana. 2020. *Krčma, gostionica, pub. Dijakronijska studija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Come non perdersi nella traduzione? Trasposizione dei realia croati nella cultura italiana

RIASSUNTO

Nel presente contributo viene fornita un'analisi della traduzione italiana degli elementi culturospecifici tratti dal romanzo *Hotel Zagorje* di Ivana Bodrožić. La maggior parte dei realia selezionati sono di origine caicava e appartengono alla parlata urbana di Zagabria o alla parlata rurale della regione Hrvatsko zagorje, sebbene nel romanzo non manchino riferimenti anche ad altre parlate locali ed urbane. Lo studio si basa sulle osservazioni raccolte durante il corso di *Teoria della Traduzione*, tenuto all'interno del corso di laurea in Italianistica a Zagabria. I realia presenti nel prototesto sono stati tradotti utilizzando diverse strategie traduttive. L'analisi ha evidenziato come la strategia più utilizzata sia stata la neutralizzazione, seguita da esplicazione, generalizzazione e parafrasi. Sono stati registrati, inoltre, alcuni esempi di adattamento. Tutte queste strategie avvicinano il prototesto alla cultura di arrivo. Sono stati riscontrati anche alcuni esempi di prestiti dal croato, grazie ai quali il lettore italiano viene a conoscenza di elementi della cultura croata. Sulla base degli esempi tratti dal corso, viene dimostrato perché riteniamo che gli studenti possano imparare molto dall'analisi traduttologica delle strategie traduttive applicate ai realia che originariamente appartengono a una varietà dialettale tipologicamente diversa dal croato standard. In seguito, vengono presentate le valutazioni espresse dagli studenti circa l'efficacia delle traduzioni e la loro percezione sulla qualità delle soluzioni traduttive derivanti dall'uso di diverse strategie traduttive. Infine, viene discussa criticamente la rilevanza del concetto di biculturalità del traduttore, considerato nella teoria traduttologica contemporanea come prerequisito indispensabile per una traduzione di qualità.

PAROLE CHIAVE:

elementi culturospecifici, traduzione, strategie traduttive, italiano, caicavo

How Not to Get Lost in Translation? Transferring Croatian Realia Into Italian Culture

SUMMARY

Literary works written in non-standard varieties are generally significantly less frequently translated than those written in the standard variety. Although the last 30 years have seen more than 600 Italian literary prototexts get published in Croatian (Mikšić and Huber 2023: 38-39), very few of them are written in a non-standard variety.

In this paper we analyze the Italian translation of Croatian culture-specific items excerpted from *Hotel Zagorje*, a contemporary Croatian novel written by Ivana Bodrožić in 2010. Apart from the Standard Croatian variety, the novel contains an array of urban vernaculars and rural varieties (namely, the urban vernaculars of Zagreb and Vukovar, the rural Kajkavian speech of Kumrovec and a local Serbian vernacular). These varieties simultaneously make the prototext difficult to translate due to numerous culture-specific items and suitable for a methodological analysis in class, since the translation abounds in the examples of usage of various translation strategies.

For this reason, analysis of the Italian translation of said novel (*Hotel Tito*, translated by Estera Miočić in 2019) was included in the *Translation theories* course taught as a part of the Department of Italian Studies' graduate programme at the University of Zagreb's Faculty of Humanities and Social Sciences.

Culture-specific items are defined as concepts typical of a certain culture (Liebmann 2015: 14), which means that their translation creates a lexical gap. Translators typically try to fill in this gap by using various translation strategies. The classification of these diverse strategies as well as their typologies were taken from various sources (Ivir 1991, Mailhac 1996, Osimo 2011, Pavlović 2015, Veselica Majhūt 2020). They vary from the borrowing of foreign lexemes which denote culturally-specific items to the formation of neologisms and the use of footnotes,

KEYWORDS:

culture-specific items, translation, strategies of translation, Italian, Kajkavian

if the translator wants their text to be appropriate (Toury 1995: 56) and thus enrich the target culture with new knowledge. On the other hand, generalization, paraphrases or even complete omission are used when the translator is aiming for an acceptable (Toury, *ibid*) metatext in the target culture.

Venuti (2002: 20 et passim) calls these two opposites foreignization and domestication. The so-called domesticated translations make their translators seem invisible, but deprive the reader of a broader perspective and new knowledge. According to the Skopos theory, a functional translation theory which emphasizes the purpose a translation will have (Reiss and Vermeer 2014), the translator is an intercultural mediator. They assess which strategies should be used and how the metatext should be formed to accomplish successfully its function in the target culture and with the target reader.

The traductological analysis of literary translations helps students gain a deeper insight into the nature of the literary translation as a process. A part of it is carried out by each student independently, in the form of a seminal paper, while the rest is done together with the teacher during lessons. It has been observed that the students' attitudes on what constitutes a high-quality literary translation change over the course of the teaching process.

The overall results of the analysis show that students notice and classify correctly the translation strategies used to translate culture-specific items. They are also able to recognize correctly that the translation in question is an example of an acceptable (Toury 1995), i.e. domesticated translation (Venuti 2002, Osimo 2011), thus proving that they have mastered the curriculum of the course.

Students recognized correctly that the most frequently used strategy was neutralization, employed in cases when the original expressions belong to various diatopic, diastratic and diaphasic varieties.

Following this strategy, local speech and slang are translated into Standard Italian. Neutralization is followed by generalization and paraphrasing, both of which are far less frequent. Students consider all these strategies to be inappropriate and perceive the parts of text in which they are used as examples of bad translation.

On the other hand, they have a positive view of the use of explanation. This strategy is mostly applied when translating the names of the toponyms (mountains, rivers, lakes, parts of the city). It is also sometimes used for some brand names and products, although these terms are mostly translated using the generalization strategy, which usually introduces an Italian general hyperonym instead of a Croatian brand name (for example: 'a certain type of candy' > 'candy').

Students perceive generalization as bad translation and change their mind only when introduced to the notion of overtranslating and Umberto Eco's idea that translating means creating – in the best possible scenario – just roughly the same text (Eco 2003).

One of the ways to achieve an acceptable translation (Toury 1995) is by using paraphrasing. This strategy is frequently used in the analyzed metatext, mostly when translating the structure of the Croatian education system and Croatian eating habits. We noted several examples of adaptation as well. Students regard them as successful interventions which facilitate the understanding of the metatext. When adapting, the translator often uses diatopically neutral terms or changes the diatopic markedness of the prototext into the diaphasic markedness of the metatext. These subtle semantic changes are usually not noticed by our students.

Borrowing is one of the few used strategies that result in the foreignization of the metatext, since the reader is introduced to the culture-specific items belonging to the source culture. Almost all instances of borrowing

refer to culinary terminology and are accompanied by footnotes which explain their meaning. Students generally believe that this strategy should be used far more frequently.

Liebmann (2015: 32) states that, to translate successfully, the translator should be bicultural. The analysis of translation strategies used in the translation of *Hotel Zagorje* has shown that culture is a very complex concept, and that not even native speakers of a language have full command of all its culture-specific items.

Our overall results show that our students regularly consider the foreignization of the translation to be a negative phenomenon. Frequent neutralizations, generalizations and paraphrasing make them perceive the metatext as “a too free translation”. It seems that, in cases where the target language is their own mother tongue, students value an acceptable translation much more than an appropriate one. At the same time, when the target language is Italian, they seem to place a much higher value on appropriate translations of Croatian prototexts.

<https://morepress.unizd.hr/journals/sponde>

